

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

AUGUSTIN. DESPRE LIBERTATE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Conducător de doctorat:
PROF. UNIV. DR. ALEXANDER BAUMGARTEN**

**Student doctorand:
FILIP DANIEL**

2024

CUPRINS

INTRODUCERE	5
1. Tema de studiu: Augustin. Despre libertate	5
2. Stadiul cercetărilor	7
3. Obiectivele cercetării și metodele utilizate.....	9
4. Configurația tezei de doctorat. Scurtă prezentare a capitolelor	12
CAPITOLUL I	
AUGUSTIN ÎNTRE CREȘTINISM ȘI SECULARITATE	15
1. Necesitatea și importanța acestui capitol în contextul cercetării.....	15
1.2 Cultura juridică romană în perioada Dominatului. Scurt sinoptic	16
2. Periodizarea dreptului roman	18
3. Procedura de judecată în perioada dominatului.....	21
4. Creștinismul și dreptul roman în timpul episcopatului lui Augustin.....	21
5. Relația lui Augustin cu puterea imperială. Augustin a avut o teologie politică.....	26
6. Augustin și Roma	28
7. Teologia politică a lui Augustin.....	30
a) Scurtă descriere a sistemului juridic și politic roman.....	30
b) Teologia politică a lui Augustin	31
8. Concluzii.....	33
CAPITOLUL II	
ORIGINEA ȘI ARTICULAȚIA TEOLOGICĂ A LIBERTĂȚII ÎN GÂNDIREA LUI AUGUSTIN	35
1. Începutul	35
2. Liberul arbitru și libertatea	38
3. Heterotopie. Cauze îndepărtate.....	48
4. Apelul.....	49
a) Deschiderea.....	51
b) Drama și consecințele acesteia. Trădarea	53
c) Salvarea.....	54
CAPITOLUL III	
LIBERTATEA FĂRĂ LIBERTATE	58
1. Localizare. Două asumptii.....	58
2. Analiza celor două asumptii	59
a) Lumește și dezlumește!	59
2) Causa sa finalis este, în același timp, causa efficiens, primum movens al său.....	64

3. Libertatea. Repere, texte, reconstituiri	67
4. Libertate, eon, păcat	68
CAPITOLUL IV	
LIBERTATEA TRANSPUSĂ. NOUA PARADIGMĂ	81
1. Substituția libertății	81
2. Dimensiunea juridicului	88
CAPITOLUL V	
LIBERTATEA ÎN IMAGINEA NEZUBZISTENTĂ A MUNDANEITĂȚII	96
1. Un efect contingent	96
2. Har și charismă	99
a) Libertatea ca vocație	115
b) Libertatea	138
CAPITOLUL VI	
DESPRE PEDEAPSA ETERNĂ.	
O ANALIZĂ A PARAGRAFULUI 25, ULTIMA TEZĂ, A CĂRȚII a XIV-a DIN	
TRATATUL „DESPRE TREIME”	
1. Introducere.....	162
2. Obiectivele urmărite și integrarea capitolului în tema de cercetare.....	163
3. Cultura juridică romană.....	164
4. Pedeapsa și heterogonia scopurilor	167
5. „Iconologia” puterii profane și religioase.....	172
6. Înviere, Judecată și Pedeapsă (Ispășire)	180
7. Concluzii (în loc de răspuns)	187
CONCLUZII	191
RESURSE BIBLIOGRAFICE	195
I. Colecții, cataloage și lucrări de referință:	195
II. Ediții și manuscrise pentru sursele citate:	195
III. Ediții pentru sursele citate sau consultate în limba română (opere și exegeze)	198
IV. Exegeză	200
V. Alte traduceri în limba română	206
VI. Studii juridice.....	207
VII. Dicționare, Lexicoane, Enciclopedii	207
ENCICLOPEDIA SITE-uri	208

***Cuvinte și expresii cheie:* libertate și liber arbitru, creștinism, secularitate, escaton, inoperabilitate, slavă, pedeapsă, credință, adevăr, dezvăluire, expunere, jurământ, fără ieșire, păcat, eon, timp mesianic, eternitate, sistemul juridic și politic**

REZUMATUL TEZEI

1. Tema de studiu: Augustin. Despre libertate

Studiul caută să surprindă, pe lângă corpusul teologic al scrierilor lui Augustin, „chipul” libertății, adică ceea ce semnifica sau pre-semnifica aceasta la cumpăna dintre Antichitate și Evul Mediu. Întrebările pe care ni le punem în cadrul studiului de față sunt: cum și în ce mod libertatea „se dă” înțelegerii lui Augustin? Găsim în operele lui Augustin o configurație grăitoare de sensuri sau de „răsuciri” a punctelor de vedere exprimate de-a lungul timpului?

Augustin a trăit în „rămășița” Antichității¹, moment de cotitură spirituală în care valorile antice erau repudiate², în golul lăsat de vechea lume instalându-se creștinismul. Însușind tradiția greacă cu cea creștină, Augustin a creat un nou orizont tematic. Aporiile sale asupra timpului, a persoanei, a carității, etc. constituie o unitate [uneori indiscernabilă] ale cărei cadre au marcat aproape întreaga filosofie și teologie medievală. De la Sf. Anselm de Canterbury la Hildegard din Bingen, de la Petrus Lombardus la Bernard de Clairvaux, până la apariția tomismului, dar și după aceea, Augustin a fertilizat, într-o manieră unică, gândirea asupra revelației divine, ideile sale constituindu-se într-un ansamblu de asumptii, explicite și implicite, din care scolastica medievală, Renașterea și apoi Modernitatea și-au extras cadrele.

Analiza libertății va panorama o serie de aspecte mai puțin puse în lumină, cum ar fi, de pildă, raportul dintre creștinism și puterea seculară în perioada imediat următoare primenirii spirituale realizată de împăratul Constantin cel Mare. În cadrul unui studiu de caz, vom încerca să identificăm, prin raportare la climatul juridic al epocii, modul cum Augustin s-a comportat în calitate de judecător roman. Sondarea acestor aspecte marginale pot concura la obținerea unei expresii conjugate și limpezite asupra orizontului teologic și filosofic al autorului. De aceea, vizitarea culturii juridice romane, fie și în cadrul unei analize prospectiv – exploratorie sumare a naturii litigiilor civile, poate aduce un plus de limpezime.

¹ Marrou Henri-Irenée, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, trad. Drăgan Stoianovici și Lucia Wald, Editura Humanitas, București, 1997

² Giovanni Filoramo, *Crucea și puterea. Creștinii de la martiri la persecutori*, trad. Dionisie Constantin Pîrvuloiu, Editura Humanitas, București, 2022

2. Stadiul cercetărilor

Despre Augustin s-au scris, după aproape 1600 de ani, tomuri. Și cu siguranță se vor mai scrie. Dat fiind numărul mare de exegeze, cursuri, articole sau, mai recent, conferințe, fișarea acestora într-un registru unic constituie o operațiune pe cât de dificilă, pe atât de anevoioasă. Cert este faptul că în majoritatea lor, cercetările consacrate lui Augustin conturează și extrag idei, fie din doctrinele pe care el le-a creat, reunite, după unii exegeți sub o singură cupolă – augustinismul³, fie din aporiile [care-i servesc la construirea doctrinelor], cum ar fi, de pildă, aporia timpului ori cea privind relația de cosubstanțialitate și coeternitate dintre persoanele care alcătuiesc Sf. Treime, precum și aceea a raportului dintre cele două cetăți.

Fondarea libertății finite, prin intermediul normei și a dispozitivului juridic a constituit un punct de cotitură care a produs și continuă să producă [chiar și în timpurile noastre] resturi pe care teologia creștină și filosofia deopotrivă încearcă să ni le prezinte sub forma unor „finalități -începătoare”.

Strângerea unui material exegetic în vederea dobândirii unor răspunsuri referitoare la modul în care Augustin a înțeles și înfățișat contemporanilor săi concepția despre libertate [răspunsul său, tematic, o califică ca pe un dar al harului] reclamă o încercare, din parte-ne, de a depăși sensul „static” și determinat al acesteia. Noua imagine a libertății, deși diferită față de ceea ce a însemnat „la început”⁴, poartă în ea adâncimile înrădăcinate ale firii omului [ispitit], astfel încât, cele două imagini se conjugă, paradoxal, în aceeași primultimitate a firii.

Majoritatea cercetărilor s-au axat, în special, asupra „programului tematic” a lui Augustin [al libertății ca dar al harului], lăsând, în parte, neacoperită evidența noului orizont în care omul a continuat să ființeze. Avem în vedere aici orizontul ce ni se dă spre vedere. Fiecare etapă din istoria umanității participă la toate celelalte, așa încât demersul nostru va avea o cale circulară, înainte și înapoi, căutând să ilustreze fiecare etapă în cadrul ipostazelor cercului hermeneutic în care sunt incluse. Pentru aceasta am considerat ca fiind utilă cercetării sondarea unor teritorii mai puțin explorate, pentru a putea analiza și a pune, în final, în spațiul înfățișărilor libertatea sub o formă graduală: una a umanității complete [„La început”⁵] și, o alta, în care aceasta, în cadrul noului orizont ce i s-a dat spre ființare, este prinsă între echivocurile categoriilor etice și juridice sau, după apariția creștinismului, între categoriile juridice și cele teologice [noua teodicee], norma și dispozitivul juridic, prin încâlceala de care dau dovadă, nelăsând loc

³ Anton Adămuț

⁴ J. Danielou, *La început*, trad. Pr. M. Percă, E. Sapientia, 2006

⁵ *ibid*

descoperirii purității pierdute în negura timpului.

Exegezele, indiferent de epoca în care au fost scrise, au vizat, fie aspectele teologale al operelor lui Augustin, fie pe cele filosofice, în vreme ce altele au acordat o atenție aparte amestecului dintre teologie și filosofie al acestora, însă, o disponibilitate accentuată [într-o tratare separată] asupra problemei libertății, prin raportarea acesteia și la cadrele juridice ale epocilor care au precedat secolul lui Augustin, este greu observabilă. Cel mult întâlnim o distribuție sau, după caz, o redistribuire a accentelor și ocurențelor din cuprinsul operelor lui Augustin, însă, fără asumarea unor expuneri istorice, fie ele și sumare, menite a oferi un răspuns cu privire la modul în care libertatea se pendulează între teologie și filosofie, respectiv între acestea și sistemul politic al vremii, or dacă între primele două și cea de-a treia ipostază există un sincretism [cu adevărat] și, dacă da, în ce constă acesta la modul concret. Întrebările devin legitime în contextul în care gândirea lui Augustin va traversa, precum un torent, întregul Ev Mediu latin ale cărui reverberații vor amprenta întreaga gândire politică, teologică și filosofică din Epoca Modernă.

Istoria ideilor și a culturii îndeobște ne plasează în postura de moștenitori și învățăcei deopotrivă, fapt ce ne obligă să transmitem pe mai departe această moștenire. Experiența libertății, limitată prin intermediul dispozitivelor juridice, ne-a format, intergenerațional, o cultură a sensului, făcând abstracție de faptul că Cuvântul intrat în istoria oamenilor a adunat în jurul său, precum un iubit, tot ceea ce experiența mundană a socotit ca fiind lipsit de sens, ignorând încrederea pe care acesta ne-a dăruit-o: puțința de a obține libertatea absolută prin care ne putem elibera de noi înșine. Pentru a marca acest fapt, cercetarea noastră este, după cum am arătat mai sus, una circulară, urcușul și coborâșul pe firul istoriei sprijinindu-ne să panoramăm și să detaliem acolo unde datele și informațiile sunt neechivoce [cel puțin până la proba contrară] anumite aspecte [referitoare la ordinea juridică], zăbovind, poate mai mult, asupra unei lucrări anume sau al unui aspect al acesteia.

3. Obiectivele cercetării și metodele utilizate

Studiul propus – „Augustin. Despre libertate” [Conceptul de libertate la Augustin] - va căuta să evidențieze faptul că acesta nu a dat umanității doar o operă exclusiv dogmatică, ci și o sinteză de orientare în realitate pentru a-i facilita omului ajungerea la sublimele înțelegeri. Mărturisindu-se pe sine și cercetând, totodată, perplexitățile rebarbative ale răului ce posedă o tehnică a distribuirii lui, Augustin a demonstrat faptul că omul liber nu este un mărturisitor al adevărului, ci un căutător al lui. Augustin nu a fost un sceptic și nici un dogmatic paroxistic

în sensul sărac și limitat al accepțiunii. Format într-o cultură ciceroniană, virgiliană, varoniană și neoplatonistă, Augustin a utilizat pe scară largă ratio.

Ce am dori să cercetăm? Problema libertății, așa cum a înțeles-o și prezentat-o Augustin; totodată am încercat să relevăm mnemonica și recurența doctrinei acestuia peste veacuri, modul cum opera sa a marcat o adevărată (r)evoluție a bisericii creștine prin proiecția unei noi perspective asupra păcatului, răscumpărării, respectiv a redempțiunii de păcate.

Cercetarea pleacă de la următoarea asumție generală: problema libertății și a autonomiei de voință, ce constituie sub ochii lecturii profunde și sistematice câmpul aplicativ al operei sale, este „servită” indiferent de problema abordată.

Întreaga sa operă pleacă, în text și subtext, de la această asumție generală.

Metodologia de cercetare va repertoria patru pași metodologici, după cum urmează:

În primul rând, voi prezenta cultura juridică romană, începând cu epoca veche, în care s-a cristalizat sistemul de drept roman, apoi perioada clasică și postclasică (în care a trăit Sf. Augustin). „Călătoria” prin cele trei epoci, deși divagantă, reprezintă o necesitate fără de care nu pot fi înțelese mecanismele juridice [cele trei epoci au creat instituții care dăinuiesc și în zilele noastre], tipologia pricinilor, procedurile și formulele sacramentale⁶ care guvernau litigiile civile. Cartea cunoașterii verificate a lumii ideilor juridice romane sub auspiciile cărora Augustin a trăit și a acționat în calitate de judecător de cauze civile, reclamă o cunoaștere îndeaproape a acestora.

În al doilea rând, vom încerca să punem față în față cultura juridică organică a romanilor cu dogma creștină, modul în care tradiția normativă accepta elemente din creștinismul timpuriu și/sau invers, adică modul în care creștinismul din imperiu accepta lumea „morganatică” a ideilor juridice romane.

În al treilea rând, vom căuta să punem în evidență, plecând de la tipul și natura litigiilor civile date în competența soluționare a episcopului de Hipona, modul în care acesta se raportează la teza *pro auctoritas*, în condițiile în care sentințele purtau sigiliul autorității personale a împăratului.

În calitatea sa de episcop, Augustin a avut cu siguranță o reală problemă atunci când, potrivit codurilor civile, trebuia să respecte procedura formulară impusă de *jus humanum*. De fapt, cercetarea dorește să lămurească contradicțiile generate de diada *pro auctoritas* – contra

⁶ Formula sacramentală păgână a jurământului s-a transmis până în zilele noastre, sistemul de drept continental și anglo-saxon uzând de aceasta, contrar N.T. - Mr 12:17 și Lu 20:25, sub sancțiunea nulității procedurii.

auctoritas, cu o posibilă concluzie în loc de sinteză. Este adevărat și ușor de primit (pentru cei ce vor opta să adopte o poziție comodă) ideea acceptării de către Augustin a legilor profane, chiar dacă acestea îi păreau injuste.

O analiză prospectiv – exploratorie, fie și sumară, a naturii litigiilor civile va putea scoate la iveală o serie de aspecte în fața cărora Augustin cu siguranță a fost pus în dificultate.

În al patrulea rând, vom vorbi despre libertate, punându-i în lumină semnificațiile pe care Augustin i le conferă, încercând astfel să deslușim sensurile ascunse sau puțin valorificate de către exegeza.

Metodele de lucru se vor centra pe trei tipuri de analize: 1) a spiritului lui Augustin, prin acesta înțelegând mesajul pe care Augustin îl transmite în cadrul operei sale plecând de la preexistența unor scheme antice de gândire a limbajului folosit și a mentalității epocii în care acesta a trăit; 2) modalitatea prin care mesajul este transmis, adică folosit de Augustin în transmiterea mesajului. În acest context este important să subliniem că nu doar vocabularul folosit de Augustin suscită interes, ci și tot ceea ce poate apărea în parcursul demersului său, care îi suscită, prelungește și-i ajută gândirea [de pildă ceea ce derivă dintr-o școală de gândire] și 3) mentalitatea epocii sale precum și cea anterioară acesteia, prin aceasta înțelegând modul în care gândirea lui Augustin se înrădăcește în ansamblul ideilor și asumpțiilor generate de aceste epoci. Un rol important îl joacă metoda comparatistă, sistematică și istorică, el alcătuind un triptic indiscernabil în cadrul analizei. Așadar, nu ne vom mărgini doar la identificarea unor asemănări și deosebiri care pot varia în timp în funcție de perioadă sau de contextul istoric, ci vom căuta să degajăm gândirea lui Augustin prin sondarea unor similarități sau deosebiri în raport de problema cercetată.

4. Scurtă prezentare a capitolelor

Lucrarea va cuprinde șase capitole, fiecare dintre acestea fiind structurate pe puncte. Cadrul metodologic și de cercetare va ține cont de faptul că un asemenea demers se află la răscrucea dintre filosofie, istorie și religie, precum și de necesitatea sondării unor domenii care pot reprezenta la un moment dat, pentru a conferi obiectivitate științifică, interfața temei de cercetare. Fondul principal de documentare și analiză este constituit din scrierile lui Augustin, de la operele de mare întindere până la predici, epistole și omilii, precum și din contribuțiile semnificative ale cercetătorilor (exegezele) operelor acestuia. Această ultimă parte va urma un traseu analitic, fără a pierde însă din vedere legătura (ramificațiile) acestuia cu climatul juridic,

politic și teologic al epocii.

Sondarea unor aspecte marginale, cum ar fi, de pildă, statutul de judecători de pricini civile al episcopilor, exercitat în paralel cu funcția episcopală poate conduce la obținerea unor informații asupra orizontului de viață a lui Augustin, vizitarea culturii juridice romane, constituind în acest sens un demers necesar și util deopotrivă. Din acest motiv, studiul nostru, după introducere, va fi deschis de capitolul „*Augustin între creștinism și secularitate. Studiu de caz: Augustin în ipostaza de judecător roman*”.

Tema supusă cercetării ar fi incompletă dacă nu am lua în seamă modul în care Augustin se raporta și acționa în calitate de judecător al pricinilor laice. Apelul la cultura juridică romană de dinaintea și din timpul lui Augustin reprezintă o „pagină din istoria” dreptului roman fără de care nu se poate face călătoria printre idei. Cartea cunoașterii verificate reclamă cercetarea acestei „file” a vieții episcopului de Hipona. În afară de teologul, filosoful și episcopul Augustin, a existat și judecătorul Augustin. Despre cum a acționat acesta în raport cu lumea „morganatică” a legilor și principiilor juridice romane și mai ales dacă impactul nemijlocit cu aceasta a alterat, întrucâtva, gândirea și doctrina sa, vom încerca să răspundem, fie și parțial, în cadrul acestui capitol.

Următorul capitol, „Originea și articulația teologică a libertății în gândirea lui Augustin”, va ilustra sensul dat libertății de către Augustin, precum și modul prin care acesta așează tema libertății și a liberului arbitru punându-le față în față cu istoria lor.

Capitolele III, IV și V reprezintă miezul lucrării. Acestea vor căuta să surprindă modul cum omul a devenit proprietarul unui statut juridic în care și-a reînscris ineluctabil comportamentul deschis spre zonele de egoism, ceea ce a determinat ca libertatea să fie și ea înscrisă în acest tipar. În cadrul capitolelor „Libertatea fără libertate”, „Libertatea transpusă. Noua paradigmă” și „Libertatea în imaginea nesubzistentă a mundaneității” vom înfățișa „status-ul” ontic al libertății, precum și modul în care Augustin respinge și „emancipează” total noțiunea de libertate. De pildă, în cadrul punctelor „Libertatea. Repere, texte, reconstituiri” și „Libertate, eon, păcat” din cadrul capitolului al treilea, vom arăta cum a reușit Augustin să repună în prim planul vieții cotidiene apelul la conștiința sinelui, încercând să-și determine semenii să recunoască [ceea ce s-a pierdut prin păcat] că relația acestora cu sinele nu izvorăște de la ei, ci de la Dumnezeu. De asemenea, vom evidenția modul prin care Augustin scoate, subtil, din câmpul de analiză toate dispozitivele politice și juridice prin punerea acestora într-o paranteză a „desfigurării” înlocuindu-le cu „darul nimicului și al totului” care semnifică non sensul exteriorității reprezentată de moartea Mântuitorului pentru păcatele lumii, respectiv „fenomenalizarea” lui Dumnezeu în imaginea unei prezențe [Înviere, Schimbare la față și

Înălțare] care dăruiește omului libertatea de a se re-crea potrivit semnificantului original.

Ultimul capitol, „*Despre pedeapsa eternă. O analiză a Cărții a XIV-a din tratatul Despre Treime*”, își propune să investigheze semnificația conceptului de „pedeapsă” prezent în paragraful 25, ultima teză a Cărții a XIV-a a tratatului „Despre Treime” prin raportare la lucrarea „*Împărăția și gloria*” a lui G. Agamben, respectiv la Epistolele Sf. Pavel.

Finalul cercetării va subsuma, în cadrul unei recapitulări generale, principalele concluzii trase.

Alegerea acestui orizont tematic s-a impus de la sine. Textele lui Augustin pot fi supuse unor aprofundări multiple, putând oferi gândirii emergența unui trecut plin de vitalitate, prezentul putându-se, fără probleme, racorda la acesta ca la un fundament.

Primul și ultimul capitol, relativ independente de tema propriu-zisă a cercetării, vor juca rolul, în cadrul acestui demers, de panoramare a climatului juridic, politic și teologic al sec. IV și V, o atare prezentare fiind necesară pentru a clarifica discursul lui Augustin despre libertate într-un registru plurivoc.

5. Scurte concluzii asupra studiului

Studiul de față a fost arondat analizei conceptului de libertate în scrierile lui Augustin, explorând diferite contexte, cum ar fi complexitatea semnificațiilor venite dintr-un trecut în care omul era diferit, respectiv noua formă de libertate care apare ca urmare a păcatului inițial, constând în distanța creată de intervalul despărțirii de Dumnezeu. Am fost interesați în special de modul în care libertatea a evoluat odată cu trecerea timpului. Aici se deschide inexorabil chestiunea profundă a sensului libertății. Lumea din „cetate” și-a căutat sensul în cadrul închiderii în propriul interior. În vederea indentificării evoluției pe care libertatea a avut-o în timp, cercetarea a căutat să pună în lumina reflecției patru panoramări [capitolele II, III, IV și V] care vin să contureze, stabilind în acest sens conexiuni o anumită evoluție a libertății. Deși fiecare capitol constituie o prelungire și, de ce nu, o împlinire a precedentului [acesta fiind unul din motivele care ne-a determinat să nu le încheiem cu scurte concluzii, ele reflectându-se, chiar dacă indiscernabil, în următorul capitol], niciunul dintre ele nu se dorește a reflecta etapele unei posibile traiectorii liniare a libertății. Nu acesta constituie obiectivul studiului de față. Ceea ce ne-a interesat cu adevărat a fost modalitatea prin care omul a încercat, conștient sau nu, să supraviețuiască în noua sa condiție, și totodată, pe cât posibil, să arătăm dacă acesta a reușit să depășească această tragedie.

Faptul că odată cu ieșirea din starea de sălbăticie omul a început să-și organizeze existența apelând la reguli devenite obiceiuri și, mai târziu, la legi scrise care au legiferat libertatea

referențind-o la o prezență sau absență obiectivă, dând naștere unei tensiuni între diferitele ipostaze ale existenței [ca dramă] umane prin care un om, suveran sau potențat al vremii, putea să-și aroge dreptul de a intruziona în spațiul libertății semenilor, nu semnifică la Augustin mai mult decât un simplu cadru general în care omenirea a rămas suspendată în universal. Lucrul cu adevărat important îl constituie persistența omului, privit în individualitatea sa, în păcat, prin aceasta absolutizându-și drama personală. Acesta constituie punctul critic și, probabil, „cheia de boltă” a întregii sale doctrine. Ceea ce îl interesează, în primul rând, pe Augustin este ieșirea omului din câmpul de tensiune al absolutizării propriei drame, schimbând, astfel, paradigma existenței dintr-un registru general și mitizant într-unul individual. Odată intrat în noul kletos [mesianic] omul se poate zări în el însuși, intuiția inimii îndrumându-l către locul ascuns printre obscurantismele și întunecimile existenței sale dramatice. În Epistolele nr. 197 și 199 adresate călugărului Heyschius se consolidează concepția lui Augustin cu privire la mântuire și anume faptul că destinul fiecărui om în parte, care umple tabloul existenței în dramă, poate fi desprins din cadrul acestuia.

Încercarea de a pătrunde în cadrul structurii libertății [eliberat de el însuși, omul devine un altul] sub forma unor panoramări menite a aduce în prim plan semnificațiile pe care Augustin le oferă noțiunii de libertate s-a bazat pe multiplele trimiteri, sub formă citată, la fragmente din operele lui Augustin pe care le-am pus „față către față” cu pericopele din Evanghelii, precum și pe poposirea asupra unor exegeze, în special cele ale lui J. Danielou, G. Agamben și C. Bădiliță, acestea constituind prin importanța temelor tratate, chiar dacă uneori nu calchiază decât parțial pe tema și obiectivele noastre, surse importante ale cercetării noastre.

RESURSE BIBLIOGRAFICE

I. Colecții, cataloage și lucrări de referință:

1. BIBL. VULG. = Biblia sacra iuxta vulgatam versionem, recensuit et brevi apparatu critico instruxit R. Weber, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994.
2. CUP = H. DENIFLE, A. CHATELAIN, Chartularium Universitatis Parisiensis, sub auspiciis consilii generalis Facultatum Parisiensium, 4 vol., Paris, 1889-1897.
3. DENZINGER (1967) = DENZINGER, H. (ed.), Enchiridion Symbolorum, ed. Herder, 1967.
4. KOZŁOWSKA ET AL. (2012) = KOZŁOWSKA, A., NOWAK, L, SOBAŃSKA, A., TATARZYŃSKI, R., ZEGA, R., ZWIERCAN, R., Catalogus codicum manuscriptorum Medii Aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, vol. X, Bibliotheca Jagellonica, Officina Editoria "Księgarnia Akademicka", Cracoviae, 2012.

II. Ediții și manuscrise pentru sursele citate:

1. ANSELM. CANT., *De ver.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *De veritate* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 1), Edinburgh, 1946, pp. 169-199.
2. ANSELM. CANT., *De casu diab.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *De casu diaboli* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 1), Edinburgh, 1946, pp. 228-276.
3. ANSELM. CANT., *Cur Deus homo* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Cur Deus homo* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 2), Edinburgh, 1946, pp. 37-134.
4. ANSELM. CANT., *Concept. virg.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Liber de conceptu virginali et de originali peccato* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 2), Edinburgh, 1946, pp. 135-174.
5. ANSELM. CANT., *De concord.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *De concordia praescientiae et praedestinationis et gratiae Dei cum libero arbitrio* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 2), Edinburgh, 1946, pp. 243-288.
6. ANSELM. CANT., *De incarn. Verbi* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Epistola de incarnatione Verbi* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 2), Edinburgh, 1946, pp. 1-36.
7. ANSELM. CANT., *Monol.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Monologion* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 1), Edinburgh, 1946, pp. 1-87.

8. ANSELM. CANT., *Prosl.* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Proslogion* - ed. F. S. Schmitt (*S. Anselmi Cantuariensis archiepiscopi Opera omnia*, 1), Edinburgh, 1946
9. AUG., *Contra Iul.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Contra Iulianum* – ed. J.P. Migne (*PL*, 44), Paris, 1865, col. 641-874.
10. AUG., *De bapt. parv.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De peccatorum meritis et remissione et baptismo parvulorum ad Marcellinum libri tres*, - ed. C. F. Urba et J. Zycha (*CSEL*, 60), Viena, 1913, pp. 3-154.
11. AUG., *Civ.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De Civitate Dei*. - ed. B. Dombart - A. Kalb, 2 vol., (*CC SL*, 47-48), Turnhout, 1955.
12. AUG., *Quest. in Pent.* = SANCTI AURELII AUGUSTINI, *Questiones in Pentateuchum*, in *Patrologia latina*, vol. 34, ed. J. P. Migne, Paris, 1845, col. 547-824.
13. AUG., *Conf.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Confessionum libri XIII* - ed. L. Verheijen (*CC SL*, 27), Turnhout, 1981
14. AUG., *C. epist. fund.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti* - ed. J. Zycha (*CSEL*, 25, 1), Viena, 1891, p. 193-248.
15. AUG., *C. Faust.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Contra Faustum libri XXXIII* - ed. J. Zycha (*CSEL*, 25), Viena, 1891, p. 251-797.
16. AUG., *De serm. dom.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De sermone Domini in monte libros duos* - ed. A. Mutzenbecher (*CC SL*, 35), Turnhout, 1967.
17. AUG., *Enchir.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Enchiridion de fide, spe et caritate*, ed. E. Evans (*CC SL*, 46), Turnhout, 1969, p. 49-114.
18. AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Epistulae*, 101-139, ed. K. D. Daur (*CC SL*, 31B), Turnhout, 2009; SANCTI AURELII AUGUSTINI *operum sectio II, Epistulae* (124-184A), ed. Al. Golbacher, (*CSEL*, 44), Viena, 1944.
19. AUG., *Lib. arb.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De libero arbitrio* - ed. W.M. Green - K.D. Daur (*CC SL*, 29), Turnhout, 1954, p.211-321.
20. AUG., *Util. cred.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De utilitate credendi*, ed. J. Zycha (*CSEL*, 25), Viena, 1891, p. 3-48.
21. AUG., *Doctr. christ.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De doctrina Christiana* - ed. I. Martin (*CC SL*, 32), Turnhout, 1962, p. 1-167.
22. AUG., *Gen. ad litt.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De Genesi ad litteram libri XII* - ed. J. Zycha (*CSEL*, 28/1), Viena, 1894.
23. AUG., *Soliloq.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Soliloquiorum libri duo* - ed. W. Hörmann

- (CSEL, 89), Viena, 1986, p. 3-98.
24. AUG., *Trin.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De trinitate libri XV*, ed. J. W. Mountain - F. Glorie (CC SL), Turnhout, 1968.
25. AUG., *In evang. Ioh.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Tractatus in evangelium Iohannis*, - ed. R. Willems (CC SL, 36) Turnhout, 1954, p. 211-321.
26. AUG., *Q. ad Orosium* = Ps. AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Dialogus quaestionum LXV*, în *Patrologia latina*, vol. 40, ed. J. P. Migne, Paris, 1845, col 733a- 750d.
27. AUG., *De vid. Deum* = SANCTI AURELI AUGUSTINI *operum sectio II, Epistulae* (124-184A), ed. Al. Goldbacher, (CSEL, 44), Viena, 1944, pp. 274-331 (Epistula 147, *De videndo Deo ad Paulinam*).
28. AUG., *De vera rel.* = SANCTI AURELI AUGUSTINI *De vera religione, De doctrina christiana*, cura et studio K.-D. Daur (CCL, pars IV, 1), Turnhout, 1962, pp. 1-167.
29. AUGUSTINUS, *Retractationum libri II*, ed. Mutzenbecher, Corpus Christianorum, Series Latina, Turnhout, 1999.
30. AUG., *Civ. (Alici)* = AGOSTINO, *La città di Dio*, introduzione, traduzione, note e apparati di Luigi Alici, ed. Bompiani, Milano, 2019.
31. AUG., *Conf.* = AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *Confessionum libri XIII* - ed. L. Verheijen (CC SL, 27), Turnhout, 1981.
32. Augustine, St., *Against the Academicians*, trad. Mary Patricia Garvey, Marquette University Press, Milwaukee, Wisconsin, 1957.
33. Augustine, St., *On the Trinity*, trad. A.W. Haddan, în *The Works of Aurelius Augustine, Bishop of Hippo*, M. Dods (ed.), vol. VII, T&T Clark, Edinburgh, 1873.
34. Augustine, St., *Contra Academicos*, CSEL, vol. 63, sectio I, pars III, P. Knöll (ed.), Viena, 1912.
35. Augustine, St., *De Civitate Dei* (libri I-XIII), CSEL, vol. 40, sectio V, pars I, E. Hoffmann (ed.), Viena, 1899.
36. Augustine, St., *De Trinitate*, PL, vol. 64, Migne (ed.), Paris, 1847.
37. Casel, Odo, Actio, *Mysterengedächtnis im Lichte der Tradition*, Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, VI, 1926;
38. Kovjève, Alexandre, *Esquisse d'une phénoménologie du droit*, E. Galimard, Paris, p. 23, 1981.
39. Saint Augustin, *De moribus ecclesiae catholicae I, XVI*, Bibliothèque Augustinienne 1, p. 176, 1949;

40. Sant' Agostino, *De vera religione*, E. Città Nuova, 1992;
41. Sohm, Rudolf, *Kirchenrecht, I: Die geshichtlichen Grundlagen*, München, Duncker & Humblot, 1923;
42. Troeltsch, Ernst, *Religion in history*, 1910, tradusă la E. Fortress Press, 1991;

III. Studii juridice

1. Cicero Marcus Tullius, *Despre legi*, în *Opere*, volumul II, Editura Univers, București, 1973;
2. Del Vecchio Giorgio, *Lecții de filosofie juridică*, traducere Constantin Drăgan, Editura Europa Nova, București, 1992;
3. Molcuț Emil, *Drept roman*, Edit Press Mihaela, București, 1997;
4. May Gaston, *Elements de droit romain a l usage des etudiants des facultes de droit*, Librairie de la Societe du Recueil General des Lois et des Arrets, Paris, 1932;
5. Jakotă Mihai Vasile, *Dreptul roman*, vol. II, Editura Chemarea, Iași, 1993;
6. Sâmbrian Teodor, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, Editura Casa de Editură și Presă Șansa, București, 1994;
7. Tomulescu Constantin Ștefan, *Anual de drept privat roman*, Editura Tipografia Învățământului, 1958;
8. Dumitrescu M. A., *Manual de drept roman*, Editura Alcalay, 1920;

IV. Dicționare, Lexicoane, Enciclopedii

1. O'Daly, G., *Augustine*, în D. Furley (ed.), *Routledge History of Philosophy*, vol. II: From Aristotle to Augustine, Routledge, London/New York, p. 389-419, 1999,
2. Teske, R., *Augustine's philosophy of memory*, în Eleonore Stump, N. Kretzmann (ed.), *The Cambridge Companion to Augustine*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 148-158, 2001.
3. Williams, T., *Biblical interpretation*, în Eleonore Stump, N. Kretzmann (ed.), *The Cambridge Companion to Augustine*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 59-70.
4. Cassin, Barbara, *Vocabularul European al Filosofilor*, trad. și adăugiri la ediția în limba română coordonate de Anca Vasiliu și Alexander Baumgarten, Editura Polirom, 2020.

V. Exegeză

1. Adămuț Anton, *Filosofia Sfântului Augustin*, Editura Polirom, Iași, 2001;
2. Adămuț Anton, *Filosofie și teologie la Sfântul Augustin*, Editura Academiei Române, București, 2009;
3. Agamben Giorgio, *Deschisul. Omul și animalul*, traducere Vlad Russo, Editura Humanitas, București, 2016;
4. Agamben Giorgio, *Împărăția și gloria, Pentru o genealogie teologică a economiei și a guvernării*, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2017;
5. Agamben Giorgio, *Mijloace fără scop*, Note despre politică, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2013;
6. Agamben Giorgio, *Nuditatea*, traducere Anamaria Gebăilă, Editura Humanitas, București, 2014;
7. Agamben Giorgio, *Opus Dei, Arheologia oficiului*, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2016;
8. Agamben Giorgio, *Prietenul și alte eseuri*, traducere Vlad Russo, Editura Humanitas, București, 2012;
9. Agamben Giorgio, *Profanări*, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2010;
10. Agamben Giorgio, *Sacramentul limbajului, Arheologia jurământului*, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2011;
11. Agamben Giorgio, *Starea de excepție*, Editura Idea Design&Print, Cluj Napoca, 2008;
12. Agamben Giorgio, *Stasis, Războiul civil ca paradigmă politică*, traducere Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2015;
13. Agamben Giorgio, *Ștanțe*, traducere Anamaria Gebăilă, Editura Humanitas, București, 2015;
14. Agamben Giorgio, *Timpul care rămâne*, traducere de Alex Cistelean, Editura Tact, Cluj Napoca, 2009;
15. Alexandre Monique, *Sabia de foc și heruvimii*, traducere de Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, Editura Anastasia & Symposion, București, 2003;
16. Anselm de Canterbury, *Monologion despre esența divinității*, Editura Biblioteca Apostrof, Cluj Napoca, 1998;
17. Anselm, *Proslogion*, traducere, postfață și note de Gh. Vlăduțescu, Editura Științifică, București, 1997;

18. Ariès Philippe, *Timpul istoriei*, traducere de Răzvan Junescu, Editura Meridiane, București, 1997;
19. Armeux Matieu et alii, *Cronique de l humanite*, Editura Chronique, Paris, 1922;
20. Assmann Jan, *Monoteismul și limbajul violenței*, traducere de Maria Anghelescu, Editura Tact, Cluj Napoca, 2012;
21. Axinciuc Madeea, *Despre ierarhiile divine. Fascinația unului și lumile din noi-temeiuri pentru pacea religiilor*, Editura Humanitas, București, 2015;
22. Badiou Alain, *Secolul*, traducere de Emilian Cioc, Editura Idea Design &Print, Cluj Napoca, 2010;
23. Balca Nicolae, *Concepția despre lume și viață în teologia Fericitului Augustin*, în „Studii Teologice”, anul XIV, nr. 3-4, 1962;
24. Baumgarten Alexander, *Sfântul Anselm și conceptul ierarhiei*, Editura Polirom, Iași, 2003;
25. Baumgarten Alexander, *Pentru un sens al culturii medievale: Confesiuni*, XIII, 15, în B. Tătaru-Cazaban (ed.), *Pluralitatea metafizicilor medievale*, Editura Polirom, Iași, 2005;
26. Baumgarten Alexander, *Principiul cerului*, Editura Humanitas, București, 2008;